

дзякуючы матэрыяльна выражаным актантам і сірканстантам, якія ў працэсе семантычнай каардынацыі паміж сабой і праяўляюць дзеяслоўную семантыку дзякуючы адваротнай валентнасці сірканстантаў. Рэалізацыя актанта-сірканстантнага комплексу адбываецца ў працэсе мадэлявання моўных адзінак сродкамі, уласцівымі гэтай мове. Сэнсавы комплекс, які ўтварае прапазіцыю перамяшчэння ў прасторы, рэалізуецца ў канкрэтных схемах сінтаксічных адзінак, уласцівых беларускай мове. Колькасць такіх схем у беларускай мове даволі вялікая. Гэта абумоўлена тым, што рэалізацыя сэнсавага задання (прапазіцыі) можа ажыццяўляцца рознымі сродкамі: ізаморфнымі і неізаморфнымі структурамі, марфалагізаванымі і немарфалагізаванымі членамі сказа. Феномен эліптычнага сказа заключаецца ў тым, што прапазіцыянальная функцыя перамяшчэння ў прасторы можа выражацца нулявой вербалізацыяй. Гэта значыць, што кампаненты семантычнай структуры названага сказа маюць моцную прамую і адваротную семантычную валентнасць.

2. Эліптычныя канструкцыі з прапазіцыяй статальнай лакалізацыі

Прапазіцыя эліптычных сказаў са значэннем статальнай лакалізацыі складаецца з комплексу непрэдыкатывных кампанентаў. Звычайна ў склад названай прапазіцыі ўваходзіць актанта аб'ектнага або суб'ектнага тыпу (Ag Object) і лакатыў (S Loc). Актанты ўказваюць на аб'ект або суб'ект, які размяшчаецца адносна пэўнага арыенціра. Названая структура эліптычнага сказа са значэннем статальнай лакалізацыі з'яўляецца мінімальна неабходнай: пры адсутнасці прэдыкатнага кампанента /быць/, /знаходзіцца/ прапазіцыянальную семантыку ўтвараюць непрэдыкатывныя – у дадзеным выпадку аб'ект (суб'ект) і лакатыў. Названая прапазіцыя рэалізуецца толькі ў *ізаморфных* структурах.

2.1. Эліптычныя канструкцыі са значэннем статальнай лакалізацыі ў межах прасторавага арыенціра

Эліптычныя канструкцыі са значэннем статальнай лакалізацыі ў межах прасторавага арыенціра ўключаюць нулявы дзеяслоў і два матэрыяльна выражаныя кампаненты. Адметнасць семантыкі названых сказаў заключаецца ва ўказанні на канкрэтны арыенцір пры дапамозе пэўных злучнікаў у спалучэнні з лакатывам. Якісны склад кампанентаў у падобных сказах можа быць розным. Прапазіцыя можа ўключаць адушаўлены суб'ект (агэнс) і лакатыў Ag $\emptyset$ S Loc: *Твае салдаты тут, у акопах* (А. Дудараў); *Ля маці – дзеці: Лёдзя з мужам, Антось, Мікіта, Тамаш...* (Н. Гілевіч); *У засадае Баранаў Васіль* (А. Куляшоў); *Ноч. Снягі, як горы. На снягах салдаты 3 27-га Сібірскага палка* (П. Броўка); *Бацька – у атрадзе* (В. Быкаў); *Як ні скажаш, вельмі цяжка па кавалку зарабляць. На сяле ўсё немцы ў*

касках, а Міколы не чуваць (П. Броўка). Рэалізацыя семантычнай мадэлі можа ажыццяўляцца рознымі структурамі: Ag $\emptyset$ Loc $\rightarrow$ N_n $\emptyset$ Rel Adv; N_n $\emptyset$ ля N_i; N_n $\emptyset$ у N_i; N_n $\emptyset$ на N_i; N_n $\emptyset$ на N_i. Рэалізацыі прапазіцыянальнай семантыкі статычнай лакалізацыі не адрозніваюцца разнастайнасцю. Агэнс заўсёды выражаецца назоўнікам або займеннікам у форме назоўнага склону. У названых канструкцыях толькі лакатыў мае розныя формы выражэння. Лакатыў можа выражацца *назоўнікам з прыназоўнікам*: *А сват у хаце з жаніхом* (Н. Гілевіч); *На агародзе Хоня...* (І. Мележ); *Зноўку ў ліпавых начоўках дзіця і песня...* (Т. Бондар); *прыслоўем*: *Яўхім дома...* (І. Мележ); *займеннікам з прыназоўнікам*: *З некуль выскачыў газік, пабег – сургунём*; *На ім – дзядзька Тамаш з велічэзным снапом* (П. Броўка); *прыслоўным займеннікам*: *Кінь буракі ды прыбярся...* *Сваты там...* (І. Мележ). Аднак формы выражэння лакатыва не змяняюць яго сінтаксічную ролю. У структуры прапазіцыі лакатыў указвае на месца знаходжання суб'екта.

Прапазіцыя статальнай лакалізацыі можа ўключаць аб'ект (неадушаўлены прадмет) і лакатыў. Семантычная мадэль эліптычнага ўключае Object $\emptyset$ Loc. Структурна названыя сказы не адрозніваюцца ад папярэдніх, акрамя спосабаў выражэння аб'екта. Аб'ект у такіх сказах звычайна выражаецца назоўнікам: *На вуліцы – ластавак радасны цвіргат* (Н. Гілевіч); *Хлеб – у дзяжы і на лапаце, На подзе ў печы, На стале, І на далонях шчаснай маці...* (Н. Гілевіч); *Там, напэўна, гаі* (Н. Гілевіч); *Наперадзе – мосцік драўляны стары* (Н. Гілевіч); *І ўбачыў ружы...* *Скрозь і ўсюды – Духмяны квет, ружовы квет* (Н. Гілевіч). N_n $\emptyset$ у N_i; N_n $\emptyset$ Adv Dir, N_n $\emptyset$ Rel Adv.

Дыктумны змест падобных сказаў прадстаўлены элементарнай прапазіцыяй, якая ўключае суб'ект або аб'ект і лакатыў. Па сутнасці, названыя непрэдыкатывныя кампаненты і складаюць семантыку эліптычнага сказа. Семантычная структура такіх сказаў двухкампанентная.

2.2. Эліптычныя канструкцыі са значэннем статальнай лакалізацыі за межамі прасторавага арыенціра

Названая разнавіднасць эліптычных сказаў сустракаецца таксама вельмі часта. Семантычная структура гэтых сказаў не адрозніваецца ад папярэдніх і ўключае аб'ект або суб'ект і лакатыў. Адзінае адрозненне названых канструкцый заключаецца ў тым, што яны змяшчаюць адпаведныя прыназоўнікі, якія ўказваюць на тое, што суб'ект або аб'ект знаходзіцца па-за межамі прасторавага арыенціра. Часцей у такіх сказах ужываюцца злучнікі *за*: *За хмарай шыбай – неба сінява...* (Р. Баравікова); *За беражком – чыстая вада* (І. Мележ); *За лугам – магілёнік, хмызняк і багна* (З. Бядуля); *Там, за снім цікім борам, шмат засмучаных суніц* (А. Куляшоў); *Дарога – за ўяўнай мяжой* (Т. Бондар); *За шыбай – снежаньскі лядок...* (Р. Баравікова); ...*За дзе-*

равянаю канцавою вуліцаю – мураваны грымучы горад (К. Чорны) – Object $\emptyset$ S Dup $\rightarrow$ N_n $\emptyset$ за N_i; **ля**: ...Шышыны куст – ля хаты – на шляху (Р. Баравікова) – N_n $\emptyset$ ля N_g; **перад**: I палкоўнікава постаць у яго перад вачыма (П. Броўка) – N_n $\emptyset$ перад N_i; **побач**: Побач са сталом – канана (А. Макаёнак) – N_n $\emptyset$ побач са N_i.

У падобных сказах могуць ужывацца і іншыя злучнікі, што змяняе толькі форму выражэння лакатыва і не ўплывае на элементарную прапазіцыю эліптычнага сказа.

2.3. Эліптычныя канструкцыі са значэннем статальнай лакалізацыі паміж прасторавых арыенціраў

Сустрэкаюцца эліптычныя сказы са значэннем статальнай лакалізацыі паміж прасторавымі арыенцірамі. У падобных канструкцыях прапазіцыя статальнай лакалізацыі рэалізуецца пры дапамозе прыназоўнікаў **між**: На дзядзінцы сабраўся сход. Між дзядоў і жанчын – Цыбук... (Н. Гілевіч); Дачку ж маю ты знаў, Мальвіну? З дзіцяткам тут іх вечны сон. Вось і прыходжу на магілу. Унь – агароджа між сасон (Н. Гілевіч); На поплаве паміж лесу і ракі – вялікі яркі агонь (І. Козел) – N_n $\emptyset$ між N_g; **сярод**: Сярод іх – і мой няроўны почырк (Р. Баравікова); Сярод палаткаў – лугавіны (Н. Гілевіч) – N_n $\emptyset$ сярод N_g.

Прапазіцыя эліптычных сказаў са значэннем статальнай лакалізацыі можа ўскладняцца і іншымі кампанентамі. Пры гэтым структура дыктумнага зместу можа ўключаць іншыя віды сірканстантаў. Найчасцей склад прапазіцыі ўскладняецца сірканстантам часу S Temp. Пры гэтым эліптычны сказ мае або пэўную часавую суаднесенасць, або сірканстант часу ўказвае на паўтаральнасць падзей. У сказах I сягоння – восень (К. Чорны); Нібыто ўжэ і зіма (І. Мележ) N_n $\emptyset$ Adv Temp прапазіцыя ўключае сірканстанты часу сягоння, ужо, якія канстатуюць наяўнасць пэўных фактаў у момант гутаркі. Прычым факты гэтыя могуць абазначаць стан, апрадмечанае дзеянне або з'явы прыроды: На зары – толькі дрэў трыпантанне (Р. Баравікова); Штодня – музыкі, бал за балом (Р. Баравікова) – N_n $\emptyset$ Adv Temp. Прапазіцыя названых сказаў двухкампанентная: яна ўключае аб'ект і сірканстант часу.

Аднак структура прапазіцыі можа пашырацца за кошт факультатывных кампанентаў – сірканстанта спосабу дзеяння. Названы кампанент S Qnal удакладняе семантыку эліптычнага сказа, уносячы адценне спосабу дзеяння. Семантычная мадэль названага сказа змяшчае кампаненты Object $\emptyset$ S Loc S Qnal і рэалізуецца звычайна ў схеме N_n $\emptyset$ Adv Loc Adv Qnal: Травінка на губах – гарчынкая напроку (Т. Бондар); На кустоўі – ашмоццем – апратка (Т. Бондар); Сляды наперадзе – глыбока, густа (Т. Бондар); ...Дзве рукі – ля сэрца накрыж... (Н. Гілевіч).

Як бачна, эліптычныя сказы са значэннем статальнай лакалізацыі адрозніваюцца ад аналагічных сказаў са значэннем дынамічнай лакалізацыі. Розніца заключаецца ў характары прэдыката (нулявога) і характары прэдыкатыўных адносін паміж кампанентамі. Прапазіцыя эліптычных сказаў як аднаго, так і другога тыпу мае аднолькавую колькасць кампанентаў і ідэнтычную семантычную структуру Object (Subject) $\emptyset$ S Loc (S Dir). Аднак розніца заключаецца ў прыкмеце рэфэрэнтнасці адносна суб'екта або аб'екта. У структуры прапазіцыі са значэннем дынамічнай лакалізацыі актанта суб'ектнага тыпу маюць рэфэрэнтны характар. Рэфэрэнтнасць агенса Я – у атрад (В. Быкаў) праяўляецца ў суаднесенасці кампанента з аб'ектам рэчаіснасці. Акрамя таго, агенс Я з'яўляецца непрэдыкатыўным кампанентам у структуры сказа. Нерэфэрэнтны характар кампанента Шышыны куст – ля хаты (Р. Баравікова) тлумачыцца быццёвым характарам прапазіцыі аднаго сказа і тым фактам, што кампанент куст уваходзіць у структуру прэдыката. Увогуле сказы са значэннем быццёвай экзістэнцыі маюць пэўныя асаблівасці. Значэнне экзістэнцыі ў падобных сказах фіксуецца або па прастораваму, або па часавому параметрах. Аднак эліптычныя сказы з падобным значэннем маюць яшчэ адну асаблівасць: у іх актуалізуецца або лакатыў, або імя наглядзячы на нерэфэрэнтны характар.

3. Эліптычныя канструкцыі з прапазіцыяй актыўнага дзеяння

Эліптычныя канструкцыі са значэннем актыўнага дзеяння таксама часта сустракаюцца ў беларускай мове. Прапазіцыя семантыка эліптычнага сказа ўключае цэласны прэдыкатыўны комплекс, які змяшчае актанта і сірканстанты, што фарміруюць прэдыкатыўную семантыку. Асаблівасцю эліптычных сказаў з'яўляецца паўната дыктумнага зместу пры адсутнасці дзеяслова. Семантыка эліптычных сказаў актыўнага дзеяння складаецца з прапазіцыйна істотных кампанентаў. Колькасць названых кампанентаў павінна ўключаць як мінімум тры адзінкі: эліпсаваны дзеяслоў і два кампаненты, якія ўтвараюць семантыку сказа. Экспліцытна выражаныя кампаненты могуць утвараць розныя камбінацыі актантаў і сірканстантаў. Сярод эліптычных сказаў з названай прапазіцыяй вялікую групу складаюць канструкцыі са значэннем дзеяння.

3.1. Эліптычныя сказы з прапазіцыяй актыўнага дзеяння ізаморфнай структуры

Эліптычныя сказы з прапазіцыяй дзеяння могуць уключаць розныя актанта і сірканстанты, якія з'яўляюцца прапазіцыйна істотнымі. Прапазіцыйна істотнасць кампанентаў сказа заключаецца ў іх здольнасці ўтвараць пэўную семантыку без дзеяслова на аснове адвартнай валентнасці. Камбінацыя названых кампанентаў эліптычнага

сказа можа быць самая розная. Гэта залежыць ад характару семантычных актантаў і сірканстантаў.

Часта сустракаюцца прапазіцыі, якія ўключаюць *агєнс* (або аб'ект) і пэўны від *сірканстанта*. Пазіцыйная семантыка ў такіх канструкцыях можа складацца з двух кампанентаў: аб'екта дзеяння (*Object*) і сірканстанта месца (*AdvDir*). Семантычная мадэль сказаў змяшчае *Object* $\emptyset$ *AdvDir* і рэалізуецца ў схеме N $\emptyset$ на N_a Pron $\emptyset$ у N_a. У сказах *На сметнік – хлеб! Духмяны! І гэта ў нас, дзе сам народ – І гаспадар, і распарадчык Усіх багаццяў і дабrot!* (Н. Гілевіч); *Усе – ахвяры, Усе – ў агонь, у касцёр!* (Т. Бондар) прапазіцыйная семантыка прадстаўлена аб'ектам і сірканстантам месца, што дазваляе праявіцца ў глыбіннай структуры прэдыката са значэннем дзеяння. Названыя сказы з'яўляюцца трохкампанентнымі і не ўключаюць *агєнс* – утваральніка дзеяння. Такая з'ява часта назіраецца ў аднастаўных няпоўных сказах.

Прапазіцыя актыўнага дзеяння можа ўключаць і *агєнс*, пры гэтым структура эліптычнага сказа змяшчае чатыры кампаненты, а сам сказ становіцца двухсастаўным. *Ты граматы лепш – у печ. Гэта не забаўка* (В. Быкаў) – Pron Pers N_a $\emptyset$ – у N_a. Семантычная мадэль названага сказа ўключае кампаненты *Ag Object* $\emptyset$ *AdvDir*, якія рэалізуюцца ў схеме. *Агєнс* выконвае семантычную функцыю ўтваральніка дзеяння, аб'ект *грамату* і сірканстант месца ў *печ* канчаткова канкрэтызуюць апушчаны дзеяслоў і вызначаюць яго семантычны модуль (у дадзеным выпадку семантычны модуль апушчанага дзеяслова адпавядае *семе /кінуць/*).

Аналагічным чынам фарміруецца прапазіцыйная семантыка ў сказе *Спеліць, спеліць сонца ягаду – ажыну. Сонца – не ў аконца, еду на чужыну* (Р. Баравікова). Прапазіцыя дзеяння прадстаўлена тут *агєнс* і сірканстантам месца *Ag* $\emptyset$ *AdvDir* і рэалізуецца ў схеме N_n $\emptyset$ не ў N_g. Названая семантычная мадэль можа пашырацца за кошт *бенефіцыенса* *Ag* $\emptyset$ *Ben AdvDir* (Pron Pers $\emptyset$ Pron Pers_a у N_n), які ўдакладняе асобу, дзеля якой ажыццяўляецца пэўнае дзеянне. *Ма вам – у баковачы. – Не трэба. Нам вось тут. На лаўках* (І. Мележ).

Акрамя сірканстанта месца, прапазіцыя актыўнага дзеяння можа ўключыць *пацыєнс*, які ўказвае адушаўлены аб'ект, на які накіравана дзеянне. *Пацыєнс* пашырае семантычную мадэль сказа *Pat* $\emptyset$ *AdvDir* і ўдакладняе змест прапушчанага прэдыката. Гэтая семантычная мадэль рэалізуецца ў вялікай колькасці схем, што абумоўлена граматычнымі формамі кампанентаў эліптычнага сказа: *Во парадчык пайшлі! ...Яго...у міліцыю!* (М. Матукоўскі) – Pron Pers_g $\emptyset$ у N_a; *Сыночак! Куды ж гэта цябе* (І. Козел) – Pron Pers_g $\emptyset$ *Rel Adv*.

Пацыєнс як састаўны кампанент прапазіцыйнай семантыкі адыгрывае значную ролю ў фарміраванні семантыкі эліптычнага сказа. Пацыєнс, з'яўляючыся элементам працэсуальнай прэдыкацыі, называе

вае ўдзельніка сітуацыі, на якога накіравана актыўнае дзеянне. У сказах *Пацарствеу – «Слон», а потым «Асла» на яго месца* (А. Макаёнак); *Яе, – кінуў ён на Сцепаніду, – нікуды за парог* (В. Быкаў) (N_a $\emptyset$ на N_g; Pron Pers_a $\emptyset$ *Rel Adv*) семантычную функцыю актыўнага дзеяння ўтвараюць семантыка-сінтаксічныя адносіны *Pat* – *AdvDir*, што ўказвае на іх прапазіцыйную істотнасць.

Значную ролю ў фарміраванні прапазіцыі актыўнага дзеяння адыгрываюць *сірканстанты спосабу дзеяння S Qnal*. І гэта невыпадкова. Працэсуальныя прэдыкаты звычайна ўключаюць у сябе кампаненты, якія ўказваюць на спосаб працягання працэсу. У эліптычных сказах наяўнасць такіх кампанентаў у агульнаабавязковай, бо менавіта яны ўтвараюць прапазіцыйную семантыку пры нулявой пазіцыі дзеяслова. Кампазіцыя семантычных кампанентаў яго можа быць самай рознай. Аднак часцей за ўсё выкарыстоўваюцца эліптычныя сказы, семантычная мадэль якіх уключае наступныя кампаненты *Ag* $\emptyset$ *S Qnal*. У творах мастацкай літаратуры такія сказы ўжываюцца параўнальна часта. Сірканстант спосабу дзеяння можа выражацца рознымі часціцамі мовы, а семантычная мадэль можа рэалізавацца ў некалькіх схемах: *Бацька нездарыў, дык я – адзін* (К. Чорны) – Pron Pers $\emptyset$ *Nun Adv*; *Радуйся, што з'ява – на шматкі...* *Ад надрыўных думак і дыхання* (Р. Баравікова) – N_n $\emptyset$ N_a; *Як хто, а я – па-свойму* (І. Мележ) – Pron Pers $\emptyset$ *Adv Qnal*; *Не былое ажывае, а старадаўняе – за шмат вякоў ад гэтае сулютнае сустрэчы. Бальшак – да Замчышча, агні – вячком, пач планянак* (Т. Бондар) – N_n $\emptyset$ *S Qnal*. Прапазіцыйная семантыка ў названых сказах характарызуецца семантыка-сінтаксічнымі адносінамі *агєнса* і сірканстанта спосабу дзеяння *Ag* – $\emptyset$ – *S Qnal*.

У сказах з падобнай прапазіцыяй назіраецца і іншая канфігурацыя структурных кампанентаў. У эліптычным сказе можа мець экспліцытнае выражэнне звязваючая частка састаўнога дзеяслоўнага выказніка. Экспліцытна выражаная частка можа змяшчаць мадальнае значэнне, указваючы пры гэтым на граматычныя формы нулявога выказніка: *Я спрабавала – і без маскі, і без спецвопраткі, як многія* (М. Матукоўскі) – Pron Pers – без N_g.

Як паказваюць назіранні, прапазіцыйная семантыка эліптычнага сказа ўключае ўвесь прэдыкатывны комплекс, у якім актантаў і сірканстанты на аснове адваротнай валентнасці і ўтвараюць семантыку сказа.

Вялікую групу складаюць эліптычныя сказы, прапазіцыя якіх змяшчае *агєнс і аб'ект (Ag Object)*. Гэта семантычная мадэль прадстаўлена рознымі мадыфікацыямі эліптычных сказаў, у якіх семантычны комплекс прадстаўлены самымі рознымі часціцамі мовы і граматычнымі формамі. Аб'ект у семантычнай мадэлі сказа адыгрывае значную ролю: ён кваліфікуе семантыку нулявога выказніка, стан або семантычныя адносіны. Сказы з падобнай семантыкай могуць

складацца з трох кампанентаў. У сказах *Гэта ж дорага, мусіць, — спалохалася Сцепаніда. — Во, хадзіць няма ў чым. У Хведзькі баішмакі разарваліся, а ён — скрынку!* (В. Быкаў); *Раптам наш маленькі Уладзік — за начальніка руку* (П. Броўка) агенс і аб'ект дзеяння апісваюць семантыку дзеяння суб'екта, накіраванае на неадушаўлёны аб'ект, якое носіць фізічны характар. Названая мадэль у беларускай мове можа быць прадстаўлена значнай колькасцю схем: $\text{Pron Pers } \emptyset \text{ N}_a$; $\text{N}_n \emptyset \text{ за N}_a$. Такім чынам, семантыка дзеяслова прапазіцыяльных адносін фарміруецца за кошт узаемадзеяння семантычных складаючых агенса і аб'екта. Спосабы выражэння агенса і аб'екта могуць быць самыя розныя: *Вось гэта дзела: зяць на парог, цешча — за бутэльку* (М. Матукоўскі) — $\text{N}_n \emptyset \text{ за N}_a$. Аднак спосаб выражэння не ўплывае на семантычныя адносіны паміж агенсам і аб'ектам, таму глыбінная структура сказа не змяняецца. У канструкцыях, дзе агенс змяшчаецца ў папярэднім сказе або вядомы з сітуацыі, прапазіцыяная семантыка ўтвараецца ў выніку ўвядзення ў семантычную мадэль сірканстантаў. Падобныя сказы адпавядаюць семантычнай мадэлі $\text{Object } \emptyset \text{ S Dir}$: *Убегла ў накой. Кнігі, шыйкі са стала — на падаконнік. Стол — ад сцяны. На стол — чысты настольнік* (І. Мележ); *Забіты. Дзве кулі. Адна ў грудзі, другая ў жывот* (В. Быкаў) — і рэалізуюцца ў схемах $\text{N}_n \emptyset \text{ на N}_a$; $\text{Pron Num } \emptyset \text{ у N}_a$. Відавочна, што рэалізуючыся ў розных структурных варыянтах, названыя вышэй эліптычныя сказы могуць быць аб'яднаны ў адзін клас прапазіцыянай семантыкі.

Прапазіцыя актыўнага дзеяння можа ўтварацца шляхам увядзення ў семантычную мадэль сказа *адрасата*. У такіх выпадках мадэль сказа складаецца з чатырох кампанентаў $\text{Ag } \emptyset \text{ Adr Object}$. Адрасат у названых сказах з'яўляецца абавязковым прапазіцыяна істотным кампанентам, наяўнасць якога «патрабуе» семантычная валентнасць нулявога дзеяслова: *Таты і мамы гэтых дзетак запускаяць касмічныя караблі, лятаюць на рэактыўных самалётах. А мы іх дзецял — грабелькі, лапаткі, тачкі* (М. Матукоўскі) — $\text{Pron Pers}_n \emptyset \text{ N}_d \text{ N}_z$; *Куды мы вернем якую-небудзь кантору, а вам — цяць пакояў* (А. Макаёнак) — $\text{Pron Pers } \emptyset \text{ Pron Pers}_d \text{ N}_a$; *Я вас пажыццёва забяспечваю ўсёй чыстай вадой, а вы мне — сваю карону* (А. Макаёнак) — $\text{Pron Pers}_n \emptyset \text{ Pron Pers}_d \text{ N}_a$.

Прапазіцыя актыўнага дзеяння ўтвараецца ў падобных эліптычных сказах на аснове ўзаемадзеяння агенса, адрасата і аб'екта. Такая кампазіцыя семантычных кампанентаў прадвызначае актыўнае дзеянне агенса, накіраванае на суб'ект і прызначанае адрасату. Граматычнае выражэнне названых кампанентаў можа быць самым розным у беларускай мове. Аднак найбольш часта агенс і адрасат выражаюцца асабовымі займеннікамі або назоўнікамі, аб'ект выражаецца назоўнікам: *Я ле замкну, а ключык — вам...* (А. Макаёнак) — Pron Pers_n

$\emptyset \text{ Pron Pers}_d \text{ N}_a$; *Я табе — і дошкі, і шыфер. Жонку ў санаторый* (А. Дзялендзік) — $\text{Pron Pers}_n \emptyset \text{ N}_a$.

Мадэль эліптычнага сказа з прапазіцыяй актыўнага дзеяння можа змяшчаць і тры кампаненты. Гэта адбываецца ў тых выпадках, калі эліптычны сказ з'яўляецца пэўна-асабовым і агенс у сказе адсутнічае. Мадэль падобнага сказа складаецца з аб'екта, нулявога дзеяслова і адрасата — $\text{Object } \emptyset \text{ Adr}$ і рэалізуецца ў вялікай колькасці мадыфікацый: — *А потым маршал Зорку дастае...* *Гэта — табе, капітан...* (А. Дудараў) — $\text{Rel}_{na} \emptyset \text{ Pron Pers}_d$; *Пётр Іванавіч, чаю табе мацнейшага?* (А. Дзялендзік) — $\text{N}_g \emptyset \text{ Pron Pers}_d$; *Калі ўдасца — табе найперш аўтамат...* *Далей — правядзенная наградка. Ну, і ў атрад, вядома, сходу* (В. Быкаў) — $\text{N}_a \emptyset \text{ Pron Pers}_d$; *Першы экзэмпляр — ім, а копія — мне, і за тое дзякуй* (А. Макаёнак) — $\text{N}_a \emptyset \text{ Pron Pers}_d$; *Толькі скажы яму, каб дзве фота артачкі. Адно — сабе, а другую ў клуб* (А. Макаёнак) — $\text{Pron } \emptyset \text{ Pron Pers}_d$; *І Аўласавым коням — дваіную порцыю аўса* (А. Макаёнак) — $\text{N}_g \emptyset \text{ N}_d$. Адрасат у названых сказах часцей за ўсё выражаецца асабовым займеннікам у форме давальнага склону. Семантыка актыўнага дзеяння ў прыведзеных прыкладах базіруецца на аснове суўзначэння прапазіцыяных кампанентаў, прычым адрасат (*Ад*) выступае адну з галоўных роляў: указвае асобу, на каго накіравана дзеянне, выражанае эліпсаваным прэдыкатам.

Мадэль сказа з семантыкай актыўнага дзеяння можа ўключаць каагенс, які кваліфікуе агенс і ўказвае на сумеснасць актыўнага дзеяння — $\text{Ag Sarg } \emptyset \text{ Object}$. Рэалізацыя названай мадэлі ў беларускай мове можа быць самай рознай: *Мы з вамі — адну вялікую справу* (А. Дзялендзік) — $\text{Pron Pers}_n \text{ з Pron Pers}_d \emptyset \text{ N}_a$. Прапазіцыяная семантыка ў такіх сказах адпавядае суме значэнняў каагенса і аб'екта.

Семантычная мадэль эліптычнага сказа можа ўключаць *інструмент дзеяння* (*Instr*). Інструмент характарызуе прэдыкат і ўдакладняе семантыку прапазіцыі. Мадэль такога сказа звычайна змяшчае агенс, інструмент, аб'ект і нулявы дзеяслоў — $\text{Ag } \emptyset \text{ Instr, Object}$. Аднак колькасць кампанентаў мадэлі не заўсёды з'яўляецца пастаяннай: могуць адсутнічаць агенс або аб'ект у залежнасці ад кантэксту. У сказе *Каб ён быў мой сваяк — я б яго — памялом з дому* (В. Быкаў) — $\text{Pron Pers}_n \emptyset \text{ Pron Pers}_g \text{ N}_1 \text{ з N}_a$ прапазіцыяная семантыка змяшчае максімальную колькасць кампанентаў: агенс, аб'ект і прыладу. Сказ *Ты што біцца захачеў? Дык можаш галавой аб вугал* (А. Макаёнак) змяшчае сродак, аб'ект і агенс, выражаны ў прапазіцыі.

Сказы з актантамі інструментальнага характару могуць трансфармавацца пэўным чынам. Часцей за ўсё трансфармуецца склонавыя формы назоўнікаў. У сказе *Казаў: маленькі, курчавы — як накаёвы сабачок. Але на выгляд — надта бравы! І на Адама — кулачок* (Н. Гілевіч) — на $\text{N}_g \emptyset \text{ N}_a$ трансфармуецца назоўнік *кулачком* → *кулачок*, што абумоўлена метрыка-рытмічнай арганізацыяй верша.

Мадэль эліптычнага сказа са значэннем актыўнага дзеяння можа ўключаць *партатыў* (Part), які ўказвае на адносіны паміж агенсам і іншымі кампанентамі актантага тыпу. Мадэль падобных сказаў складаецца звычайна з агенса, нулявога дзеяслова, партатыў і сірканстант месца (Ag ø Part S Dir). Аднак колькасць кампанентаў можа вар'іравацца ў залежнасці ад семантычнай функцыі прэдыката. У сказе *З якога часу ў вас агентам гэтая жанчына?* (В. Быкаў) – $3 N_g$ у Pron Pers ø $N_1 N_n$ партатыў *агентам* фарміруе прапазіцыянальную семантыку дзеяння сумесна з іншымі экспліцытна выражанымі кампанентамі.

Літаратура

1. Адмони, В. Г. Основы теории грамматики / В. Г. Адмони. – Л., 1964. – 238 с.
2. Багдасарян, В. Х. К вопросу об имплицитном в языке / В. Х. Багдасарян // Философия и методологические вопросы науки: сб. ст. / Акад. наук Армян. ССР, Ин-т философии и права; отв. ред. Г. А. Чеворкян. – Ереван, 1977. – С. 96–108.
3. Блох, М. Я. Неполное и вторично полное предложения как строевые элементы разговорной речи / М. Я. Блох // Теория и практика лингвистического описания разговорной речи: межвуз. сб. науч. тр. / редкол.: Ю. М. Скребнев [и др.]. – Горький, 1987. – С. 13–20.
4. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: сінтаксіс, пунктуацыя / Л. І. Бурак. – Мінск, 1987. – 320 с.
5. Гапова, Е. И. Контекстные средства актуализации имплицитных темпоральных значений / Е. И. Гапова // Коммуникативный аспект: процессы и единицы: межвуз. сб. науч. тр. / Рост. гос. пед. ун-т; отв. ред. Л. В. Шишкова. – Л., 1991. – С. 25–31.
6. Дубовцева, Т. Ф. Семантизация эллиптических конструкций как условие их функционирования в диалоге / Т. Ф. Дубовцева // Взаимодействие социальных и структурных факторов в языке и речи: сб. ст. / Саратов. ун-т; отв. ред. Л. И. Баранникова. – Саратов, 1988. – С. 79–84.
7. Соловьёва, А. А. Эллипсис и перенос функций в сфере предикативных обстоятельственных отношений в сложном предложении современного русского языка / А. А. Соловьёва // Ученые записки: межвуз. сб. ст. / Куйбышев. гос. ун-т; отв. ред. Е. С. Скобликова. – Куйбышев, 1982. – С. 97–104.
8. Фоминых, Б. И. Типы эллиптических предложений в русском языке и их эквиваленты в чешском / Б. И. Фоминых // Вопросы современного русского языка и диалектологии: сб. ст. / Свердл. гос. пед. ин-т; отв. ред. В. Н. Свешникова. – Тюмень, 1965. – С. 99–114.
9. Ширяев, Е. Н. Основы системного описания незамещённых синтаксических позиций / Е. Н. Ширяев // Системный анализ значимых единиц русского языка: синтаксические структуры: межвуз. сб. / Краснояр. ун-т; науч. ред. В. А. Белошапкова. – Красноярск, 1984. – С. 11–21.

Т. Л. Чахоўская

МЕТАДЫ ДАСЛЕДАВАННЯ Ў МЕТОДЫЦЫ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ЯК ЗАМЕЖНАЙ

Метады даследавання – гэта спосабы пазнання і вывучэння рэчаіснасці. У дачыненні да навучання беларускай мове як замежнай такія метады выкарыстоўваюцца пры вывучэнні навучальнага працэсу з мэтай павышэння яго эфектыўнасці.

Традыцыйна метады даследавання падзяляюцца на агульныя і прыватныя (спецыяльныя). Прымяненне першых мае даволі універсальны характар, нягледзячы на тое, што іх выкарыстанне ў кожнай навуковай дысцыпліне пэўна адлюстроўваць асаблівасці гэтай дысцыпліны. Прыватныя метады характарызуюць спецыфіку той дысцыпліны, у якой яны прымяняюцца.

Метады, якія прымяняюцца на тэарэтычным узроўні	Метады, якія прымяняюцца на эмпірычным узроўні
1. абстрагаванне	1. аналіз навукова-метадычнай літаратуры
2. аналіз і сінтэз	2. навуковае назіранне і абагульненне вопыту
3. параўнанне	3. гутарка
4. дэдукцыя і індукцыя	4. доследнае навучанне
5. малодля адзіна	5. эксперыментальнае навучанне
6. эксперыментальнасць	6. анкетаванне
	7. тэставанне
	8. хранаметраванне
	9. статыстычны аналіз эксперыментальных вынікаў

У метадычных даследаваннях значная ўвага надаецца выкарыстанню эмпірычных метадаў, паколькі пры іх дапамозе даследчыкі імкнуцца правесці эфектыўнасць новых канцэпцый выкладання замежных моў і спосабаў авалодання імі.

Аналіз навуковай літаратуры – гэта найбольш даступны і адначасова складаны метады даследавання, паколькі ён патрабуе ад выканаўцы высокай працаздольнасці і ўмення крытычна ацэньваць працытаны матэрыял з улікам абранай тэмы даследавання. Метады вымагае і пэўных навыкаў працы з літаратурай: умення рабіць выпіскі, канспектаваць, групаваць матэрыял згодна з планам работы. Асноўная мэта даследавання пры аналізе навуковых крыніц заключаецца ў зборы навуковай інфармацыі па тэме, вызначэнні дасягненняў і наяўных меркаванняў па пэўнай праблеме ў абранай навуковай галіне, што дазваляе вызначыць перспектывы даследавання і сфармуляваць гіпотэзу.

Ад умення студэнтаў працаваць з навуковай літаратурай залежыць якасць іх навуковых даследаванняў: курсавых, выпускных і дыпломных работ, выступленняў на семінарах і навуковых канферэнцыях з дакладамі і паведамленнямі.

«Божухна, які здольны чалавечак! І слоўкі ўсе свае, родненькія» (Н. Ю. Паўлоўская).....	4	Купрэва Т. І. Прыназоўнік у асвятленні сучасных тэарэтычных і практычных граматык.....	108
I. «Жыццё... ды што жыццё такое?»		Лукашанец А. А. Праблемы марфемнага аналізу ў сучаснай беларускай мове.....	116
<i>Міхневіч А. Я.</i> З плыні часу.....	7	Ляшук В. М. Мова фальклору ў функцыянальнай моўнай дыферэнцыяцыі.....	118
<i>Шчэрбін В. К.</i> Кароткі нарыс навукова-педагагічнай і навукова-арганізацыйнай дзейнасці доктара філалагічных навук, прафесара, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь у галіне навукі і тэхнікі Арнольда Яфімавіча Міхневіча.....	10	Любецкая К. П. Лексічныя змены ў беларускай медыцынскай тэрміналогіі XX ст. (на матэрыяле лексікаграфічных крыніц).....	118
II. «На свеце тайн такіх няма, Што асталіся б не раскрыты...»		Малько Р. Н. «Этымалогічныя» прыставки.....	133
<i>Абабурка В. У.</i> Утварэнне адфразеалагічных адзінак у навуковай літаратуры.....	36	Мартынов В. В. Конфуций сказаў.....	136
<i>Ананіч Дз. У., Куліковіч У. І.</i> Лексіка, якая абазначае гукі нежывой прыроды ў мове твораў У. Караткевіча.....	39	Мельнікава Л. А. Прадусьце чанне пісьмовай інфармацыі ва ўмовах беларуска-рускага двумоўя (сацыялінгвістычны аспект)...	140
<i>Бадзевіч З. І.</i> Лексічныя параўнанні ў мове твораў І. Навуменкі.....	43	Назаранка Ю. В. Да пытання аб тэрміналогіі сістэмы «малых маўленчых жанраў».....	144
<i>Балотнікава С. М.</i> Да пытання аб упарадкаванні тэрміналагічных сістэм у сучаснай беларускай мове: лексікаграфічны аспект.....	48	Норман Б. Ю. Логіка мовы в зеркале народной мудрости (на матэрыяле беларускіх паремий и фразеологизмов).....	148
<i>Белакурская Ж. Я.</i> Коласазнаўства: стан і перспектывы.....	51	Паўлоўская Н. Ю. Кагнітыўна-камунікатыўныя параметры катэгорыі модалнасці.....	154
<i>Бурак І. Л.</i> Тэкстаўтваральная функцыя злучніка <i>ды</i> ў мове мастацкай літаратуры.....	58	Савіцкая І. І. Славянскія нацыянальныя мовы: лексікаграфічны аспект.....	160
<i>Важнік С. А.</i> Станаўленне сінтаксічнай нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы: працы А. Я. Міхневіча па культуры маўлення і арталогіі.....	60	Савіцкая І. І. Змены слоўнікавага складу і граматычнага ладу беларускай мовы: да пастаноўкі праблемы.....	164
<i>Гируцкий А. А.</i> Ситуация двуязычия в художественном тексте.....	64	Садоўская А. Л., Сянько Н. С. Лексіка-семантычная характарыстыка беларускіх фразеалагізмаў тэматычнага кола 'разумовая дзейнасць чалавека'.....	165
<i>Горлатов А. М.</i> Нестандартность как фактор структурирования рекламно-речевых ситуаций.....	69	Менкевич В. И. Антикоммуникативность как объект инкогнитивной лингвистики.....	170
<i>Гуцева О. И.</i> Особенности номинации в ученическом и студенческом жаргоне (на материале польского языка).....	73	Суша Т. М. Аб некаторых аспектах этнацэнтрызму перакладнога двухмоўнага слоўніка (англійска-беларускі слоўнік).....	175
<i>Доўгаль А.</i> Роля прасадыхных сродкаў у выражэнні эмоцыі.....	78	Найка Н. У. Класіфікацыя тыпаў прапазіцый эліптычных сказаў.....	178
<i>Зур Г. І.</i> Выклікавыя выказванні як эматыўныя адзінкі (на прыкладзе мастацкіх тэкстаў нямецкай мовы).....	84	Чахоўская Т. Л. Метады даследавання ў методыцы выкладання беларускай мовы як замежнай.....	199
<i>Канюшкевіч М. І.</i> Рээстр беларускіх прыназоўнікаў і іх аналагаў: функцыянальная граматыка рэальнага ўжывання.....	88	Чахоўскі Г. К. Методыка выкладання беларускай мовы інашаземцам як вучэбная, навуковая і практычная дысцыпліна.....	204
<i>Качан Н. У.</i> Структура прапазіцыі простага сказа.....	93	Шкілёнак В. Я. Вербоды ў газетным тэксце.....	223
<i>Коваль В. И.</i> Homo ridens: к вербализации гендерно маркированного смеха в художественном тексте.....	97	Якуба С. М. Фарміраванне этнакультурнай кампетэнцыі пры вывучэнні словаўтварэння ў школе.....	226
<i>Кузьміч А. В.</i> Перенос значения и выражэнне колькасных адносін... 102			